

Pluralita paměti a komunistická minulost: Česká veřejnost a její reflexe roku 1989 a polistopadového vývoje¹

Daniel Kunštát

Plurality of Memory and the Communist Past: the Czech Public, and Its Reflection of 1989 and Post-November Developments

Abstract: The following text presents the results of sociological survey, conducted by Center for Public Opinion Research, Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, in september 2009. This extensive field survey mapped attitudes and public opinion on selected topics and issues that touch the twentieth anniversary of the November revolution in 1989.

Keywords: political systems, public opinion, communism.

Úvod

Následující text představuje výsledky sociologického šetření, které provedlo Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., (CVVM) ve dnech 31. 8. – 7. 9. 2009. Toto rozsáhlé terénní šetření mapovalo postoje a mínění veřejnosti k vybraným tématům a otázkám, které se dotýkaly dvacátého výročí listopadové revoluce v roce 1989.² Průzkumu se zúčastnilo 1046 respondentů starších patnácti let.

Paměť a rozpad „historického konsensu“

Z pohledu sociologie se historická paměť váže k rozličným identitám, a tudíž základním životním hodnotám a kognitivním procesům jak sociálních kolektivů, tak jednotlivců, nikoliv k „národu“ resp. veřejnosti jako celku. Veřejnost je totiž de facto jen mechanicky a obrazně sjednoceným agregátem jednotlivců a veřejné mínění, které se vzpírá univerzálnímu přetlumočení, pak můžeme obecně definovat jako rozptýlené a časově determinované stavy vědomí (mínění) politické obce. Ve veřejnosti se zkrátka vyskytují nejrůznější podoby historické paměti, které se odvíjejí od rozmanitosti politických a sociálních identit členů příslušné pospolitosti.

Historik Michal Kopeček [2006] trefně upozorňuje, že ani ve vztahu ke komunismu neexistuje cosi jako závazná, homogenní nebo alespoň konzistentní paměť národa, naopak existuje pluralita historických pamětí a komunistické období není nezanedbatelnou částí společnosti vnímáno jako nediferencovaný, jednoznačně uchopitelný celek, nediferencovaná totalita. Veřejné mínění se v této souvislosti vskutku neprojevuje v dichotomických kategoriích typu totalita versus demokracie, spravedlnost a nespravedlnost, svoboda a útlak. Veřejnost zkrátka „nemluví“ ostře dualistickým jazykem, přičemž jakási normativní jednota a integrita národa a jeho paměti je do značné míry mýtem.

A nejen to: Nejde jen o „tekutost“ struktur mínění na makroúrovni, v rámci veřejnosti nebo jasně definovaných sociálních entit. Dokonce i myšlení, hodnoty a postoje jednotlivců jsou často ovlivněny svářícími se „interními“ paměťmi, i jednotlivci si v sobě nesou nestejně, často i protichůdné narace minulosti, a v různých kontextech minulé děje různě interpretují podle toho, který příběh právě zastínil příběhy jiné.

Celá řada sociologických výzkumů ukazuje, že symbolická organizace veřejného prostoru se významně mění ve druhé polovině 90. let. Je spojena s krizí liberální politiky, rozpadem pravicové koalice a s ekonomickými turbulencemi v letech 1996/97. Všechny tyto procesy přinesly určitou (obecnou) ztrátu kredibility politických institucí. Jedná se o vývoj, který lze vysledovat ve všech postkomunistických zemích a který lze shrnout do dvou bodů:

(a) Legitimita režimu založeného na svobodných volbách přestala kompenzovat v očích veřejného mínění tíživé sociální dopady; začal být pocíťován kontrast mezi (souběžnými) procesy, politickým a ekonomickým přechodem, mezi rychlostí demokratizace a pomalostí zavádění

prosperujícího a účinného tržního hospodářství. Došlo k rychlé erozi všeobecně rozšířené důvěry v lepší budoucnost, k podlomení „transformačního entuziasmu“ připisovaného radikálním reformám a politickým elitám, které budovaly svůj profil na jejich zavádění.

(b) Program ekonomické transformace začal ohrožovat nejen základní životní zájmy určitých skupin, ale i jejich samotnou existenci (zaměstnanci státních podniků, družstevníci atd.). Vytvořil autentickou hrozbu pro životní úroveň mnoha domácností, a to i těch částí společnosti, které se s komunistickým režimem (přinejmenším) nijak výrazně neidentifikovali. V české společnosti, podobně jako v ostatních tranzitivních zemích, byl nejméně od poloviny 90. let patrný posun od vnímání a hodnocení systémové transformace z hlediska hodnot (tzn. že něco je hodnoceno jako „správné“) k vnímání a hodnocení z hlediska zájmů (jako „výhodnější pro mě a pro lidi jako já“).

Řada sociologů si už na úsvitu 90. let všimla rozporu mezi tzv. socialistickou mentalitou a svobodným duchem liberální demokracie a tržní ekonomiky. Více svobody (zvláště v ekonomické oblasti) způsobilo méně rovnosti ve výsledcích, více osobního rizika a odpovědnosti za vlastní osud a složitější výběr. To vše vyvolalo nostalgické vzpomínky na „staré dobré časy“. Tato socialistická mentalita je výrazně zakořeněná v primárních skupinách, zvláště pak v domácnostech, které se potýkají s ekonomickými těžkostmi a nejsou s to přijmout novou strategii kompatibilní s tržním prostředím.

Některé skupinové zájmy – odvozené od vnímání životní úrovně, sociálního zabezpečení skupiny, pozice ve statusové hierarchii atd. – tedy zůstaly definovány vzorci starého systému, jeho institucí a příznačné etatistické sociální struktury. Tyto skupiny pak v prostředí radikální systémové změny vytvořily přirozenou sociální základnu politických formací, které zachování starého systému nebo jeho částí obhajují (zejména státem řízenou ekonomiku). Pro celou řadu nemalých společenských skupin, zvláště lidí s nižším vzděláním a následně s nižší možností uplatnění na trhu práce, znamenaly důsledky reformy existenční (a koneckonců i existenciální) úzkost a „nesnesitelné břemeno, které vytváří tužby vzdát se svobody, aby znovu získali pocit bezpečí a redukovaly nejistoty zítřka, které jsou imanentní součástí svobody“ [Wnuk-Lipiňski 1994].

Jak Češi interpretují systémovou změnu v r. 1989?

Úvodní otázka šetření věnovaného výročí sametové revoluce zjišťovala, odkud dotázaní čerpají své informace o roce 1989³. Drtivá většina veřejnosti (86 %) je o situaci před dvaceti lety informována z médií (televize, tisku a rozhlasu). 70 % dotázaných podle vlastních výpovědí čerpá informace z uměleckých děl (z filmu a literatury) a 68 % získává informace z nejbližšího sociálního okolí, tj. z vyprávění. Není bez zajímavosti, že pouze dvě třetiny dotázaných (67 %) připouštějí osobní zkušenost. Zhruba třetina respondentů (34 %) čerpala informace o r. 1989 ve škole.

Tabulka 1: Zdroje informací o událostech v roce 1989 (v %)

	Ano	Ne	Neví
Informace z médií (televize, rozhlasu, tisku)	86	13	1
Informace z filmu a literatury	70	28	2
Informace z vyprávění	68	31	1
Osobní vzpomínky	67	32	1
Informace ze školy	34	64	2

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Pozn.: Položky v tabulce jsou seřazeny sestupně, podle velikosti podílu odpovědi „ano“.

Z hlediska sociodemografických charakteristik respondentů zmiňují osobní vzpomínky častěji důchodci (91 %), ekonomicky aktivní (71 %), vysokoškolsky vzdělaní (76 %), příznivci KSČM (82 %) a ČSSD (80 %) a dotázaní starší 45-ti let (podrobněji viz tabulka 2). Méně často osobní vzpomínky na r. 89 uváděli přívrženci SZ (37 %), dotázaní se základním vzděláním (50 %), ekonomicky neaktivní (61 %) a studenti (1 %) a přirozeně dotázaní mladší 29 let (14 %). Informace z vyprávění mají častěji dotázaní se subjektivně deklarovanou dobrou životní úrovní (73 %) a studenti (87 %), méně často pak

potenciální voliči KSČM (50 %), lidé se špatnou životní úrovní (61 %), důchodci (52 %) a dotázaní starší 45-ti let (54 %). Informace z filmu či literatury nadprůměrně často uváděli vedoucí zaměstnanci (87 %), respondenti s dobrou životní úrovní (78 %), lidé s vysokoškolským vzděláním (80 %), ekonomicky aktivní (75 %) a přívrženci ODS (80 %). Méně často naopak ekonomicky neaktivní (65 %) dotázaní se špatnou životní úrovní (56 %), lidé se základním vzděláním (64 %) a stoupenci KSČM (59 %). Informace ze školy častěji uváděli studenti (90 %), dotázaní s dobrou životní úrovní (41 %), lidé se základním vzděláním (61 %), respondenti mladší třiceti let (viz tabulka 2) a příznivci Strany zelených (56 %), méně často pak důchodci (7 %), příznivci KSČM (8 %), dotázaní starší 45-ti let (viz tabulka 2) a respondenti se špatnou životní úrovní (22 %). Média jako zdroj informací o r. 1989 častěji zmiňovali respondenti s dobrou životní úrovní (90 %), vysokoškoláci (92 %), ekonomicky aktivní (89 %), vedoucí zaměstnanci (95 %) a příznivci ODS (91 %). Oproti průměru méně často uvádějí mediální informace dotázaní se špatnou životní úrovní (78 %), respondenti se základním vzděláním (80 %), ekonomicky neaktivní (83 %) a potenciální voliči KSČM (77 %).

Tabulka 2: Zdroje informací o událostech v roce 1989 podle věku (v %)

	Osobní vzpomínky	Vyprávění	Film, literatura	Média	Škola
15 – 19	0	83	72	88	86
20 - 29	14	87	79	86	73
30 - 44	77	78	72	89	38
45 - 59	93	54	67	86	10
60 +	92	53	66	83	7
Celý soubor	67	68	70	86	34

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Pozn.: Dopočet do 100 % u každé kategorie představují odpovědi „ne“ a „neví“.

Následující otevřená otázka zjišťovala, z jakého důvodu podle názorů respondentů došlo k sametové revoluci⁴. Strukturu spontánních odpovědí nabízí přehled v tabulce 3.

Tabulka 3: Proč došlo k sametové revoluci?

Špatná vláda (vláda, které měli lidé dost, odmítnutí zdiskreditovaného normalizačního vedení KSČ, zprofanované garnitury...)	23 %
Rozklad režimu (režim se vyčerpal, rozpadl sám od sebe, nepružnost a neschopnost režimu se změnit, reformovat se, obrodit se...)	18 %
Touha po svobodě a demokracii (odstranění totality, diktatury, vlády jedné strany, změna pol. systému, svobodné volby, svoboda žít, cestovat, mluvit etc.)	17 %
Vnější příčiny (rozpad východního bloku, ztráta zahraniční opory režimu, Gorbačovovy reformy, dělo se to ve všech okolních zemích...)	13 %
Vzpouza „lidu“ (kvůli lidem, studentům, demonstrantům, lid se vzbouřil, lidi se přestali bát, vyšli do ulic...)	6 %
Ekonomické důvody (ekonomická a sociální krize, zaostávání za světem, dluhy, nedostatek zboží, fronty, nutnost ekonomických reforem)	3 %
Dohodnuté divadlo („střídání stráží“, nešlo o revoluci)	2 %
Aktivity disentu	2 %
Obnovení kapitalismu (likvidace socialismu, komunismu v Evropě...)	1 %
Majetkový převrat (změna majetkových poměrů, soukromé vlastnictví, privatizace...)	1 %
Zájem západních zemí (bylo to řízeno ze Západu...)	1 %
Jiná stanoviska	3 %
Neví	10 %
Celkem	100 %

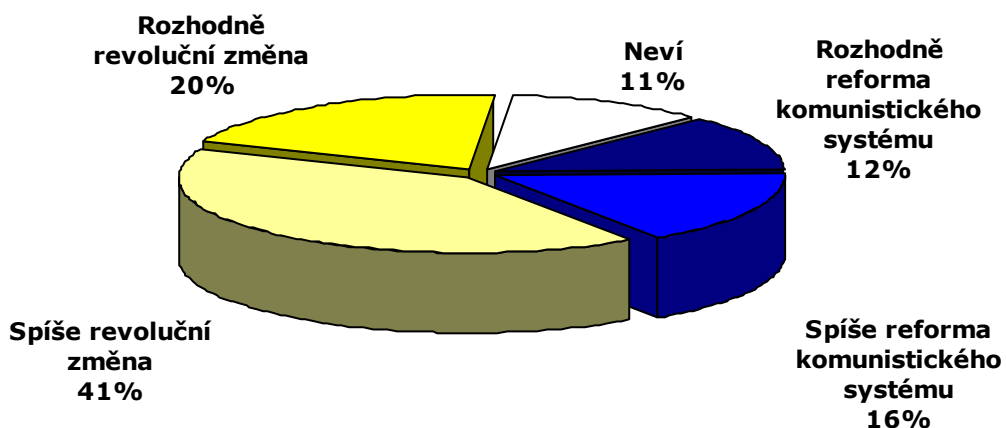
Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Z přehledu v tabulce 3 vyplývá, že důvodem sametové revoluce bylo pro nejvíce občanů vnitřní vyčerpání a diskreditace předlistopadového režimu – tuto interpretaci zmínily více než dvě pětiny dotázaných (celkem 41 %). 17 % poukázalo na touhu lidí po svobodě a demokracii, 13 % vzpomnělo vnější geopolitické změny (rozpad východního bloku), 6 procent si vybavilo „vzporu lidu“ a 3 % respondentů poukázaly na ekonomické příčiny pádu režimu. Ostatní uváděné důvody byly zastoupeny pouze minimálně a vzhledem k celkově velké rozmanitosti odpovědí nelze u jednotlivých faktorů nalézt žádné významnější sociodemografické diference.

Série několika dalších otázek mapovala názory českých občanů na tzv. sametovou revoluci na základě určitých dichotomických kategorií, které byly v uplynulých letech součástí politického a mediálního diskurzu a rovněž se v různých modifikacích objevovaly i v rozličných sociologických výzkumech.

První otázka se pokusila rozkrýt postoje respondentů k účelu roku 1989, konkrétně k tomu, zda hlavním smyslem tehdejších společenských procesů byla reforma komunistického systému anebo revoluční změna (viz graf 1)⁵.

Graf 1: Byl rok 1989 revolucí nebo reformou komunistického systému?

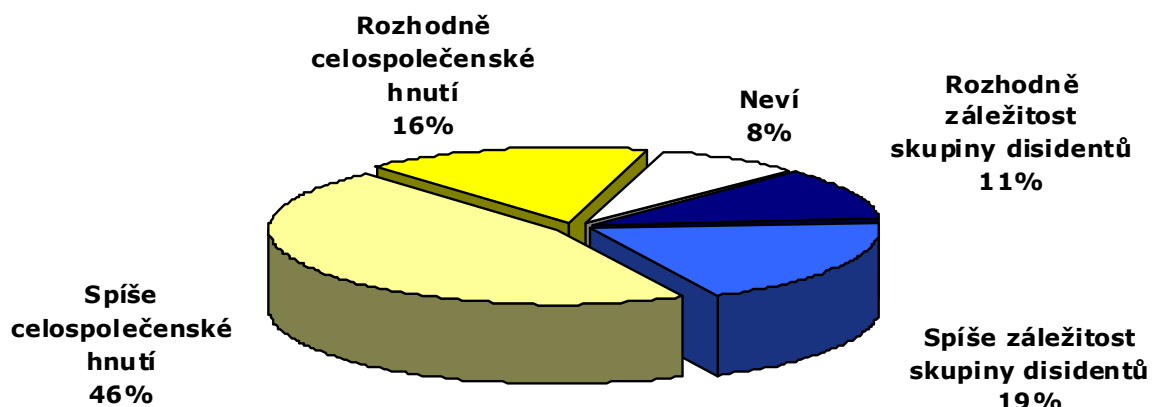
Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Z grafu 1 je patrné, že většina, 61 % dotázaných, se domnívá, že cílem sametové revoluce byla revoluční změna, naopak 28 % dotázaných se přiklání k názoru, že se jednalo o reformu komunistického systému.

Reformu komunistického systému coby účel sametové revoluce častěji uváděli přívrženci ČSSD (38 %) a dotázaní starší 60-ti let (36 %). K pojetí sametové revoluce jako skutečné revoluční změny se nadprůměrně často hlásili především sympatizanti ODS (78 %).

Další perspektiva se snažila rozkrýt, nakolik je sametová revoluce vnímána jako záležitost skupiny disidentů na straně jedné, resp. celospolečenské hnutí na straně druhé (viz graf 2)⁶.

Graf 2: Byla sametová revoluce celospolečenským hnutím nebo záležitostí disidentských skupin?

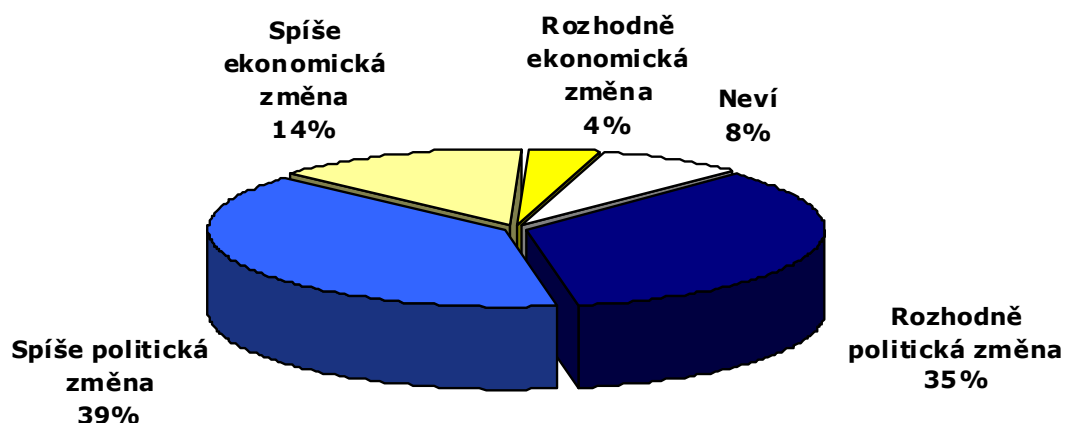
Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Z grafu 2 plyne, že bezmála dvě třetiny oslovených (62 %) se domnívají, že sametová revoluce byla celospolečenským hnutím, necelá třetina (30 %) ji považuje spíše za důsledek činnosti disidentských skupin.

Za celospolečenské hnutí považují sametovou revoluci častěji příznivci ODS a TOP 09 (78 resp. 77 %), dotázaní s dobrou životní úrovní (71 %), lidé s vysokoškolským vzděláním (80 %), ekonomicky aktivní (67), vedoucí zaměstnanci (79 %) a podnikatelé a OSVČ (81 %). Naproti tomu za záležitost disidentských skupin je častěji považována mezi příznivci KSČM (62 %) a ČSSD (39 %), dále mezi lidmi staršími 60-ti let (43 %), oslovenými se špatnou životní úrovní (42 %) a důchodci (41 %).

Následující otázka zkoumala postoje respondentů k tomu, zda cílem sametové revoluce byla primárně změna politická, nebo změna ekonomická (viz graf 3)⁷.

Graf 3: Byla cílem revoluce politická nebo ekonomická změna?

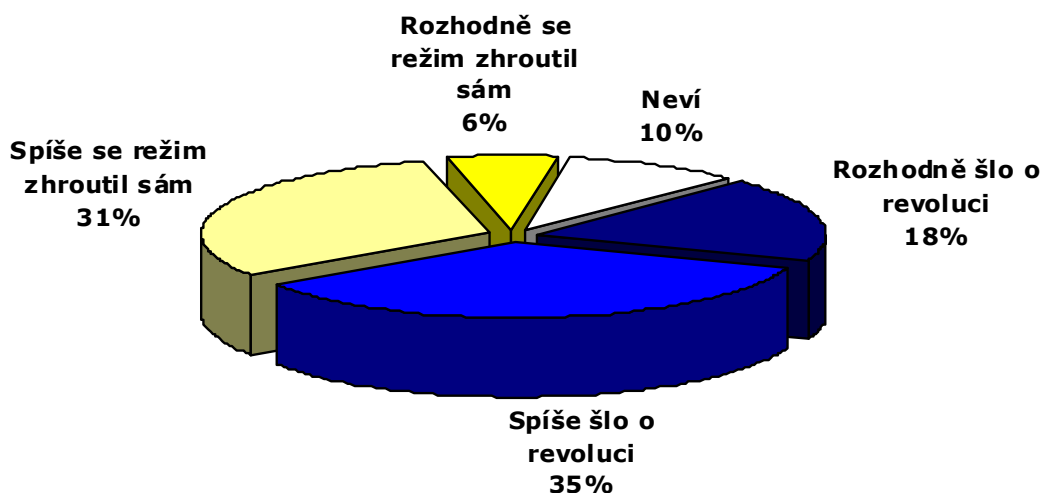
Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Jak naznačuje graf 3, ve veřejnosti jednoznačně převládá názor, že sametová revoluce měla dominantně politický charakter. Tento názor sdílejí asi tři čtvrtiny respondentů (74 %), naopak necelá pětina (18 %) se domnívá, že cílem listopadu byla především ekonomická změna.

Z hlediska klíčových sociodemografických diferencí je pojetí sametové revoluce jako politické změny nadprůměrně zastoupeno mezi dotázanými s dobrou životní úrovní a potenciálními voliči ODS (shodně 83 %). Názor, že sametová revoluce byla především ekonomickou změnou, je častější u přívrženců KSČM (33 %) a dotázaných se špatnou životní úrovní (26 %).

Závěrečná otázka se zaměřila na to, do jaké míry lidé vnímají sametovou revoluci jako autentickou revoluci na straně jedné, nebo za prosté zhroucení komunistického režimu na straně druhé (viz graf 4)⁸.

Graf 4: Byl režim „poražen“ revolucí nebo se zhroutil sám?

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Z grafu 4 je patrné, že ve společnosti převažuje názor (53 %), že sametová revoluce byla skutečnou revolucí, naopak necelé dvě pětiny respondentů (37 %) se přiklánějí k tomu, že se komunistický režim zhroutil sám.

Názor, že sametová revoluce byla skutečnou revolucí, je charakterističtější především pro potenciální voliče ODS (67 %). Příznivci ČSSD (46 %) a oslovení starší 60-ti let (45 %) se naproti tomu častěji domnívají, že se režim zhroutil sám.

Jak již bylo uvedeno, sametová revoluce je většinou populace vnímána jako celospolečenské hnutí, nikoliv jako exkluzivní záležitost disidentských skupin. Další otázka se v dané souvislosti pokusila podrobněji rozkrýt, jakou podporu podle veřejnosti politické změny v r. 1989 měly (viz tabulka 4)⁹.

Tabulka 4: Jakou měla změna režimu podporu? (v %)

Celé společnosti	11
Většina národa	61
Jen mezi některými skupinami lidí	22
Neměla vůbec žádnou podporu	1
Neví	5
Celkem	100

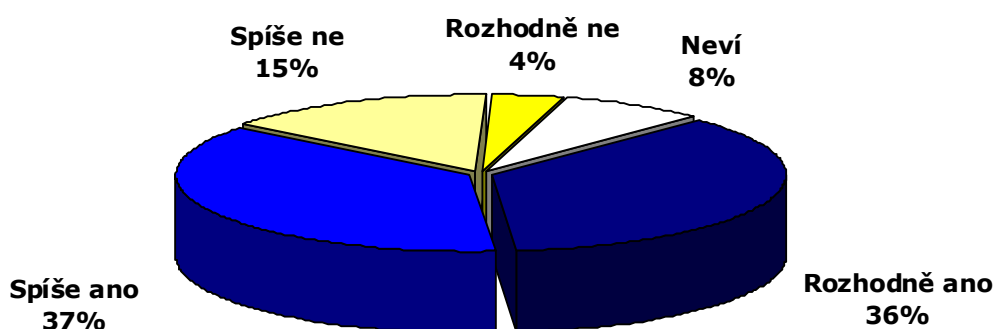
Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Více než desetina respondentů (11 %) se domnívá, že listopadová změna měla podporu celé společnosti, více než tři pětiny (61 %) mají za to, že podporu nacházela u „většiny národa“. 22 % zastává názor, že sametovou revoluci podporovaly jen některé skupiny lidí a zcela zanedbatelný podíl respondentů se domnívá, že neměla vůbec žádnou podporu.

Názor, že sametová revoluce měla většinovou podporu tehdejší společnosti (součet odpovědí „celé společnosti“ a „většiny národa“) je příznačný pro elektoráty ODS a TOP 09 (shodně 87 %), dotázané ve věku 30 až 44 let (82 %), respondenty s dobrou životní úrovní (84 %), lidi s vyššími stupni vzdělání, tj. úplným středoškolským (80 %) a vysokoškolským (89 %), dále ekonomicky aktivní (77 %) a vedoucí zaměstnance (90 %). Mezi dotázanými, kteří marginalizují společenskou podporu změny režimu (součet odpovědí „jen mezi některými skupinami lidí“ a „neměla vůbec žádnou podporu“), jsou častěji zastoupeni zejména příznivci KSČM (65 %) a také dotázaní starší 60-ti let (38 %), respondenti se špatnou životní úrovní (39 %), ekonomicky neaktivní (27 %), a důchodci (36 %).

Poslední otázka bloku zjišťovala, zda dnes má význam připomínat si události sametové revoluce (viz graf 5)¹⁰.

Graf 5: Má význam připomínat si dnes události sametové revoluce?

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

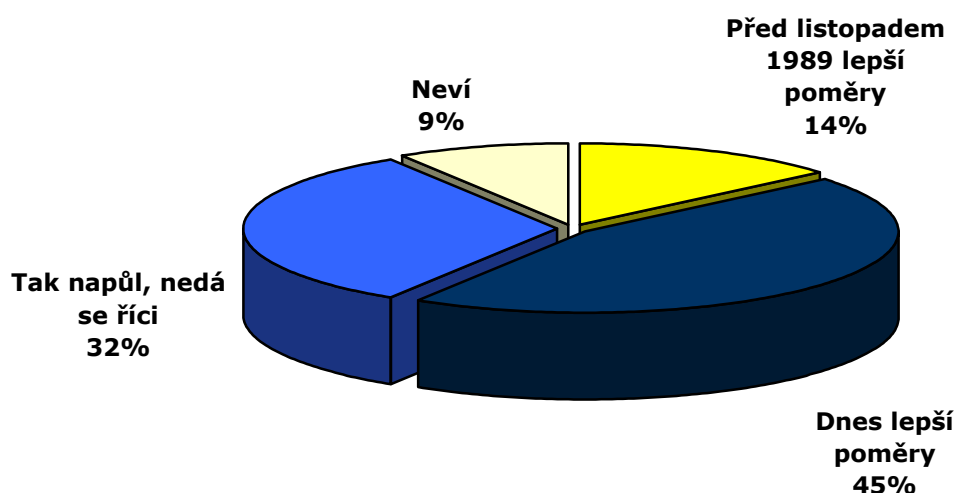
Přesvědčivá většina veřejnosti (73 %) se přiklání k názoru, že má ještě dnes význam připomínat si události sametové revoluce, pouze necelá pětina (19 %) se domnívá, že to význam nemá.

O významu připomínání si listopadových událostí jsou častěji přesvědčeni příznivci ODS a TOP 09 (87 resp. 90 %), lidé ve věku 30 až 44 let (80 %), dotázaní s dobrou životní úrovní (87 %), respondenti s vyššími stupni vzdělání - středoškoláci s maturitou (79 %) a vysokoškoláci (86 %) - a vedoucí zaměstnanci (93 %). O významu připomínání si roku 1989 častěji pochybují potenciální voliči KSČM (46 %), respondenti starší 60-ti let (30 %), dotázaní se špatnou životní úrovní (35 %), lidé se základním vzděláním (29 %) a důchodci (28 %).

Srovnání dnešního života a života před listopadem 1989

Při obecném hodnocení situace před sametovou revolucí a dnes, po dvaceti letech demokratické transformace, se největší podíl českých občanů (45 %) přiklání k názoru, že v dnešní době jsou poměry lepší¹¹. Další třetina zaujímá nevyhraněný postoj, což znamená, že neurčují, zda je situace lepší teď nebo před sametovou revolucí, a 14 % obyvatel se domnívá, že situace před listopadem 1989 byla jednoznačně lepší (viz graf 6).

Graf 6: Obecné hodnocení poměrů před listopadem a dnes

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Tato otázka byla formulována obecně a byla pokládána všem respondentům, tedy lidem starším 15 let. Právě věk je přitom ukazatelem, podle kterého se názory diferencují nejvíce. Mladší lidé ve věkových kategoriích do 45-ti let zastávají názor, že před listopadem 1989 byly poměry lepší ve skutečně mizivé míře. Naopak u obyvatel starších 45-ti let již tento podíl není zanedbatelný a v případě skupiny lidí starších 60-ti let se blíží jedné třetině. Neznamena to však, že by se mladší ročníky výrazně více klonily k názoru, že situace dnes je lepší, tento názor zastává přibližně stejný podíl dotázaných ve všech skupinách. U lidí do 30 let je totiž výrazněji zastoupena neznalost poměrů, neschopnost situaci zhodnotit (odpovědi „neví“).

Tabulka 5: Obecné hodnocení poměrů před listopadem a dnes (podíly podle věku v %)

	15 – 19 let	20 – 29 let	30 – 44 let	45 – 59 let	60 a více let
Před listopadem 1989 lepší poměry	1	5	8	17	29
Dnes lepší poměry	43	48	52	45	37
Tak napůl, nedá se říci	21	22	35	37	33
Neví	35	25	5	1	1

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Pozn.: Procenta ve sloupci.

Rozdíly v hodnocení před- a polistopadové situace jsou viditelné také s ohledem na vzdělání. Lidé s vyšším dosaženým vzděláním, maturitou nebo vysokou školou, ve velmi malé míře zastávají názor, že by předlistopadové poměry byly lepší. Se vzrůstajícím vzděláním lze také pozorovat posilování mínění, že situace dnes je příznivější. V kategorii základního vzdělání je patrný vyšší podíl odpovědí „neví“, což souvisí právě s věkem dotazovaných: jsou to většinou mladí lidé, kteří nemají ukončené středoškolské vzdělání (viz tabulka 6).

Tabulka 6: Obecné hodnocení poměrů před listopadem a dnes (podíly podle vzdělání v %)

	Základní vzdělání	Vyučení	Střední s maturitou	Vysokoškolské vzdělání
Před listopadem 1989 lepší poměry	21	19	7	3
Dnes lepší poměry	33	44	50	62
Tak napůl, nedá se říci	28	31	36	29
Neví	18	6	7	6

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Pozn.: Procenta ve sloupci.

Také lidé s různou životní úrovní se k této otázce staví odlišně. Občané deklarující dobrou životní úroveň své domácnosti jsou v mnohem větší míře přesvědčeni, že dnešní poměry jsou lepší, naopak u obyvatel se špatnou životní úrovní je možné pozorovat značný podíl těch, kteří zastávají názor, že před revolucí v roce 1989 byla situace lepší (viz tabulka 7).

Tabulka 7: Obecné hodnocení poměrů před listopadem a dnes (podíly podle životní úrovně v %)

	Dobrá	Ani dobrá, ani špatná	Špatná
Před listopadem 1989 lepší poměry	4	15	35
Dnes lepší poměry	63	39	19
Tak napůl, nedá se říci	25	38	35
Neví	8	8	11

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Pozn.: Procenta ve sloupci.

Jisté postojové odlišnosti nalezneme i mezi lidmi se zkušeností a bez zkušenosti s politickou perzekucí v 70. a 80. letech. Lidé, jejichž blízcí příbuzní byli za normalizace postiženi režimem, jsou ve větší míře přesvědčeni, že poměry jsou lepší dnes, než ti, kteří tuto zkušenost nedeklarují. Z hlediska politických postojů jsou to především stoupenci KSČM, kteří označují poměry před listopadem za lepší a ve velmi malé míře vidí pozitivněji dnešní situaci.

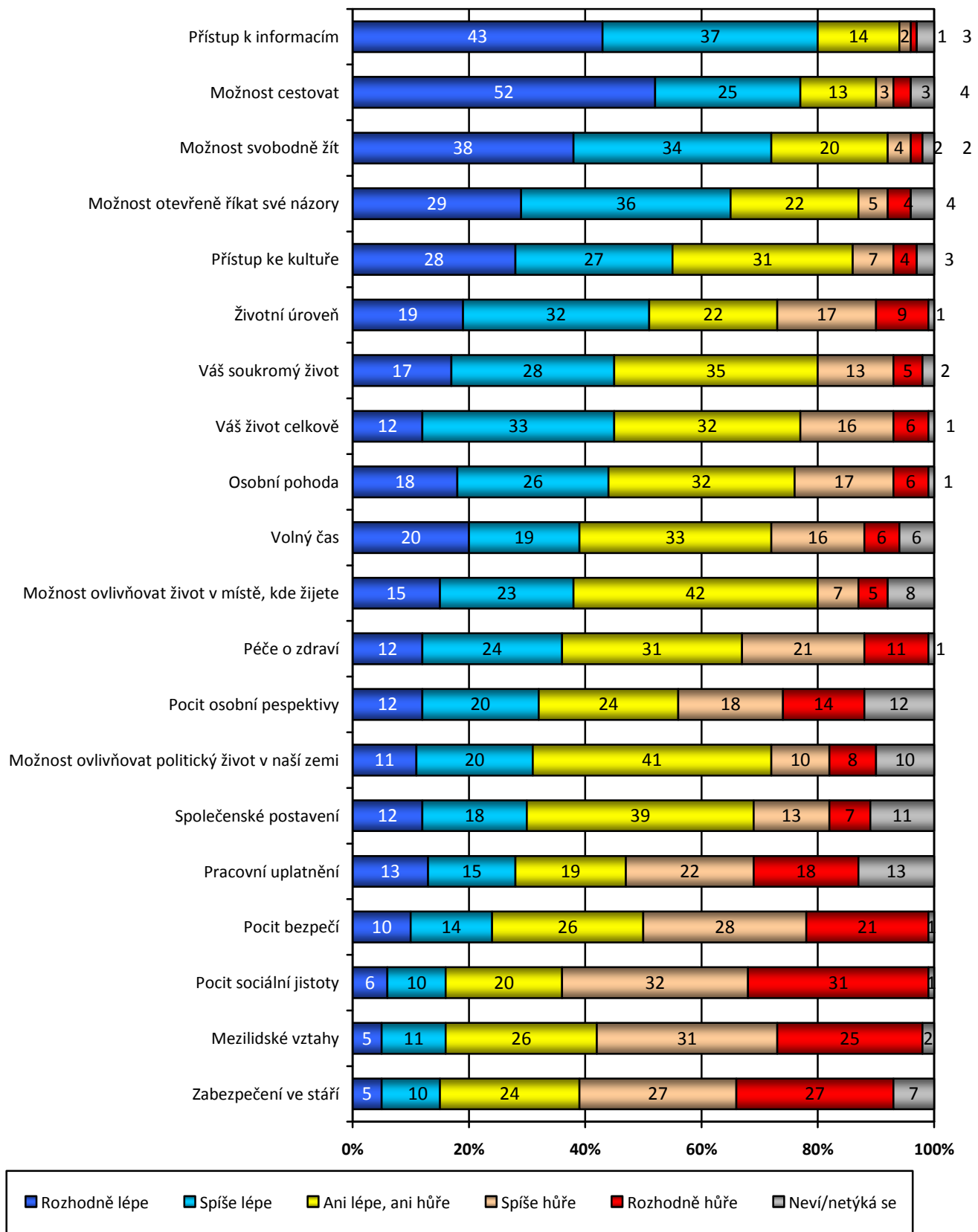
Abychom lépe rozkryli do jisté míry ambivalentní postoje k fundamentální politické změně před dvaceti lety, podívejme se, jak lidé porovnávají svůj současný život se situací před listopadem 1989 v některých konkrétních vybraných aspektech¹².

Vzhledem k tomu, že obyvatelé České republiky měli posuzovat svou vlastní situaci, byly do analýzy zahrnuty pouze názory lidí, kterým bylo v roce 1989 15 a více let.

Bezmála konsensuálně jsou hodnoceny jako lepší než před listopadem 1989 taková hlediska života, která lze spojit s hodnotami svobody a občanských práv: jsou to přístup k informacím (80 % odpovědí „spíše + rozhodně lépe“), možnost cestovat (77 %), možnost svobodně žít (72 %) a možnost otevřeně říkat své názory (65 %). Lépe než před sametovou revolucí jsou do značné míry vnímány i přístup ke kultuře (55 %), životní úroveň (51 %), soukromý život (45 %) a osobní pohoda (44 %).

Ovšem u těchto položek již nalezneme také značný podíl těch, kteří volí neutrální variantu odpovědi, tedy že jejich situace v konkrétní oblasti není ani lepší, ani horší. Uvedené platí také pro volný čas, nebo společenské postavení, ale také, a to je velmi důležité, pro možnost ovlivňovat dění jak v místě bydliště, tak politickou situaci v celé společnosti (u obojího je vidět přibližně dvoupětinový podíl těch, kteří svou dnešní situaci nevidí ani lépe, ale ani hůře než tu předlistopadovou).

Graf 7: Srovnání dnešního života a života před listopadem 1989 v různých oblastech

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Pozn.: Názory lidí, kterým bylo v roce 1989 15 a více let, n = 688.

Převažující záporné hodnocení dnešní doby ve srovnání s komunistickou érou se objevuje především u oblastí, které jsou spojené se sociálním zabezpečením, jako jsou pracovní uplatnění (40 % odpovědí „spíše + rozhodně hůře“), pocit sociální jistoty (63 %), zabezpečení ve stáří (53 %), ale i s obecným pocitem bezpečí (49 %).

Tabulka 8: Srovnání dnešního života a života před listopadem 1989 v různých oblastech - časové srovnání

	Březen 1998			Leden 2002			Říjen 2006			Září 2009		
	L	L/H	H	L	L/H	H	L	L/H	H	L	L/H	H
Přístup k informacím	65	23	5	68	21	4	74	17	4	80	14	3
Možnost cestovat	67	14	13	76	13	8	76	13	7	77	13	6
Možnost svobodně žít	63	29	6	66	29	3	64	30	3	72	20	6
Možnost otevřeně říkat své názory	59	28	10	58	29	12	60	29	8	65	22	9
Přístup ke kultuře	35	36	25	41	37	18	42	35	20	55	31	11
Životní úroveň	28	28	43	36	29	33	38	34	28	51	22	26
Váš soukromý život	31	45	23	37	45	17	37	43	17	45	35	18
Váš život celkově	-	-	-	-	-	-	39	36	25	45	32	22
Osobní pohoda	31	35	32	37	38	24	38	37	24	44	32	23
Volný čas	26	38	29	31	36	28	31	36	26	39	33	22
Možnost ovlivňovat život v místě, kde žijete	21	45	22	29	48	17	31	48	12	38	42	12
Péče o zdraví	17	36	46	24	39	36	32	39	29	36	31	32
Pocit osobní perspektivy	20	21	44	26	25	37	26	29	31	32	24	32
Možnost ovlivňovat politický život v naší zemi	21	39	25	22	47	21	23	47	18	31	41	18
Společenské postavení	22	41	24	26	46	20	24	44	21	30	39	20
Pracovní uplatnění	20	24	37	25	22	37	24	24	36	28	19	40
Pocit bezpečí	9	18	72	13	24	62	16	23	61	24	26	49
Pocit sociální jistoty	10	14	74	14	19	66	12	23	64	16	20	63
Mezilidské vztahy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	26	56
Zabezpečení ve stáří	11	18	61	12	25	56	13	23	56	15	24	54

Zdroj: Výzkumy CVVM. Dopočet do 100 % tvoří odpovědi neví/netýká se.

Pozn.: L = součet podílů odpovědí „rozhodně lépe“ a „spíše lépe“; L/H = podíl odpovědí „ani lépe, ani hůře“; H = součet podílů odpovědí „rozhodně hůře“ a „spíše hůře“.

Zvýraznění označuje položky, u kterých se zvětšují podíly lidí, kteří je hodnotí jako lepší než před rokem 1989.

Z hlediska základních sociodemografických charakteristik se v hodnocení jednotlivých oblastí projevuje tendence mladších lidí ve věku od 35-ti do 45-ti let ve větší míře odpovídat, že dnešní situace je u nich lepší, u obyvatel starších 60-ti let pozitivní nazírání nalezneme méně často. Podobně lidé s vyšší formálním vzděláním, zejména vysokoškolským, hodnotí situaci v daných oblastech v dnešní, polistopadové době jako lepší než lidé s nižším vzděláním. Nejvýraznější jsou však rozdíly v hodnocení podle životní úrovně, kdy lidé deklarující dobrou životní úroveň ve výrazně vyšší míře hodnotí dnešní poměry u všech položek pro sebe jako lepší ve srovnání s lidmi se špatnou životní úrovní. Z hlediska politických postojů jsou to především příznivci KSČM, kteří v mnohem menší míře vidí svůj dnešní život ve vybraných oblastech jako lepší a kloní se spíše k negativním variantám odpovědí („spíše hůře“, „rozhodně hůře“).

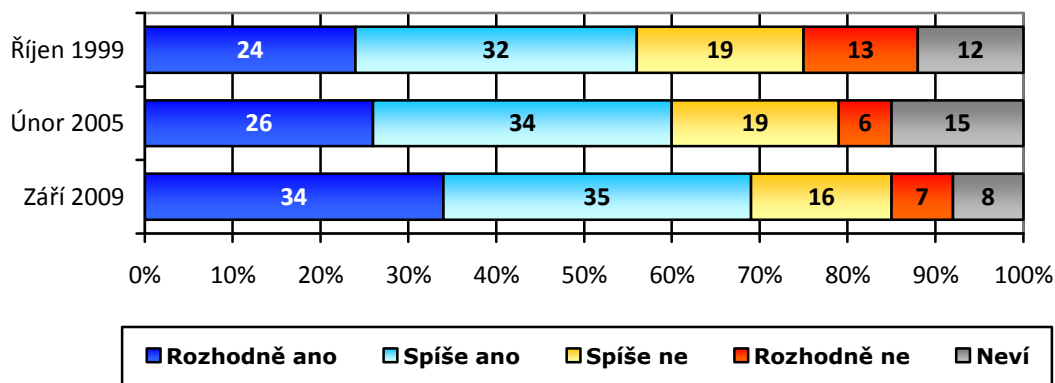
Z časového srovnání v průběhu posledních cca 10 let plyne, že v názorech lidí, kterým bylo v roce 1989 15 a více let, postupem času posiluje kladná varianta odpovědí, tedy přesvědčení, že

Naše společnost, časopis Centra pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
 Kunštát, Daniel. 2010. „Pluralita paměti a komunistická minulost: Česká veřejnost a její reflexe roku 1989 a polistopadového vývoje“. *Naše společnost* 8 (1): 29-39.

v dnešní době je situace v nejrůznějších oblastech lepší (i když to nutně neznamená, že v dané oblasti tento názor převažuje – příkladem může být třeba obecný pocit bezpečí).

Poněkud odlišný pohled nabízejí odpovědi na otázku, zda změna společenského systému v r. 1989 „stála za to“¹³. Během posledních deseti let zde přitom došlo k posunům ve prospěch kladného hodnocení. Zatímco v říjnu 1999 bylo o přínosu změny režimu přesvědčeno 56 % („rozhodně + spíše ano“), o deset let později se tento podíl zvýšil již na 69 %. Názor, že změna režimu v roce 1989 stála za to, jde napříč politickým spektrem s výjimkou komunistických voličů, mezi nimiž tři čtvrtiny hodnotí změnu jako špatnou.

Graf 8: Stála změna v roce 1989 za to? (v %)

Zdroj: Výzkumy CVVM.

Postoje k demokracii a komunistickému systému

S hodnocením komunistického režimu úzce souvisí postoj veřejnosti k demokracii. Na základě opakovaně pokládané otázky¹⁴ zkoumající pro či protidemokratickou afinitu veřejnosti (viz tabulku 9) lze konstatovat, že asi polovina českých občanů považuje demokracii za nejlepší možný způsob vlády. Názor, že za určitých okolností může být autoritativní způsob vládnutí lepší než demokratický, zastává čtvrtina až pětina obyvatel naší země. A konečně podobný podíl respondentů si myslí, že pro lidi, jako jsou oni sami, je jedno, zda máme demokratický nebo nedemokratický režim.

Tabulka 9: Postoj k demokratickému režimu – podíl souhlasících s výroky (srovnání v %)

	2004	2007	2008	2009
Demokracie je lepší než jakýkoliv jiný způsob vlády.	54	49	49	50
Za určitých okolností může být autoritativní způsob vládnutí lepší než demokratický.	19	24	22	23
Pro lidi, jako jsem já, je jedno, zda máme demokratický nebo nedemokratický režim.	22	23	24	22
Neví	5	4	5	5

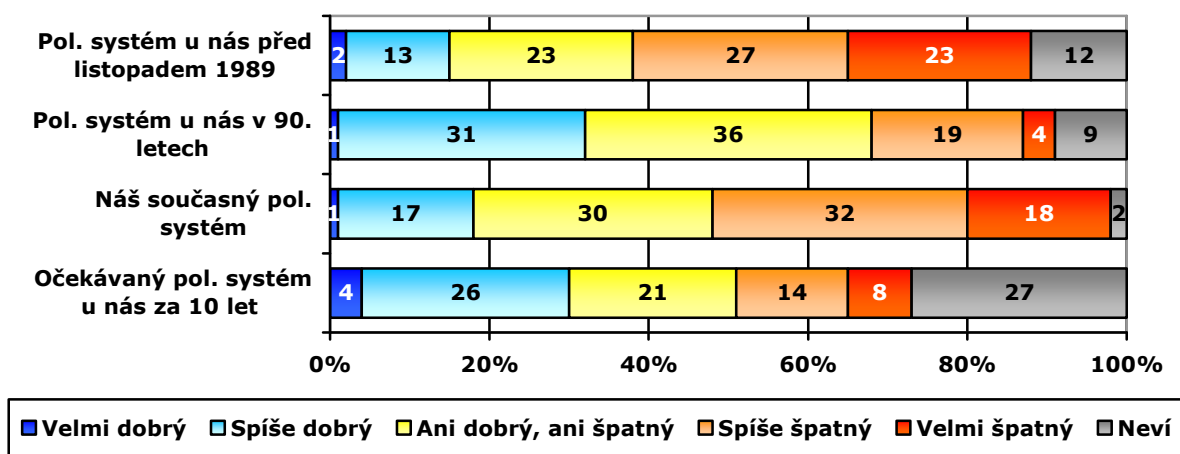
Zdroj: Výzkumy CVVM. Dopočet do 100 % ve sloupci tvoří odpovědi „nevím“.

Z hlediska sociodemografických charakteristik respondentů patří mezi zastánce demokratického vládnutí zejména lidé ve věku 20 až 44 let, dotázaní s dobrou životní úrovní a s vyššími stupni vzdělání (středoškolské s maturitou a vysokoškolské), ekonomicky aktivní, studenti, vedoucí pracovníci, osoby samostatně výdělečně činné a podnikatelé a sympatizanti ODS, TOP 09 a Strany zelených. Mezi těmi, kteří preferují autoritativní vládu, figurují častěji lidé ve věku 45 až 59 let, respondenti označující svoji životní úroveň jako „ani dobrou, ani špatnou“, dotázaní se středním vzděláním bez maturity, kvalifikovaní dělníci a příznivci KSČM a ČSSD. Ve skupině dotázaných, kteří se přiklonili k variantě, že je jedno, zda máme demokratický nebo nedemokratický režim se častěji

objevovali lidé starší 60-ti let, oslovení se špatnou životní úrovní a s nižšími stupni vzdělání (ZŠ, střední bez maturity), ekonomicky neaktivní, důchodci, nezaměstnaní, nekvalifikovaní dělníci a (opět) potenciální voliči KSČM a ČSSD.

Z obecného komparativního hodnocení politického systému před rokem 1989, v 90. letech, současného politického systému a očekávání, jaký bude náš politický systém za 10 let¹⁵ vyplývá, že nejhůře je vnímán politický systém před rokem 1989, který považuje za dobrý („velmi + spíše dobrý“) pouze 15 % dotázaných. Zajímavé je, že ani mezi příznivci KSČM není hodnocení minulého režimu zcela jednoznačné. V rámci této skupiny považuje minulý režim za „velmi dobrý“ 12 % a dalších 50 % za „spíše dobrý“. Naopak nejméně kriticky se k minulému režimu staví lidé středního věku, lidé s vyšším vzděláním a voliči pravice. U nejmladší generace je vysoký podíl nerozhodných (mezi respondenty mladšími 30 let více než třetina „neví“). Současný systém hodnotí lépe příznivci pravice a stran politického středu. Podobně jsou směrem do budoucna nejoptimističtější stoupenci ODS (54 % „velmi + spíše dobrý“) a TOP 09 (51 %). Naopak nejskeptičtější se vyjadřují voliči KSČM (5 %) a ČSSD (22 %).

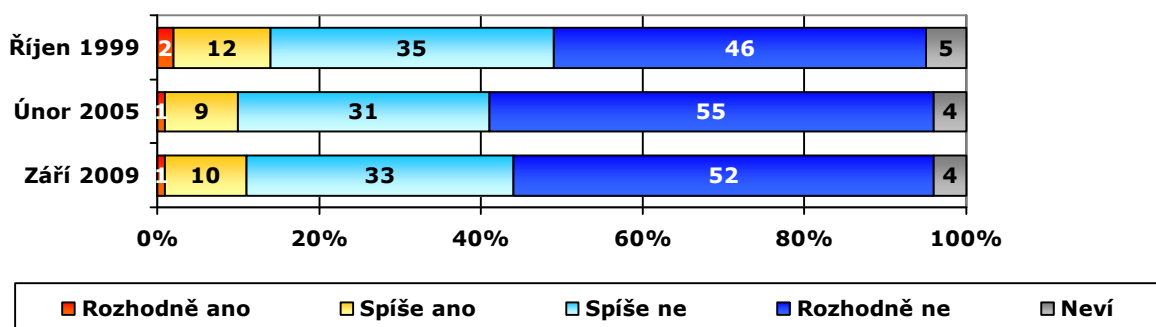
Graf 9: Hodnocení politického systému v zemi (v %)

Zdroj: Výzkum CVVM (září 2009).

Většina české veřejnosti zároveň nepovažuje obnovení komunistického režimu za příliš pravděpodobné. Od roku 2005 je podíl respondentů, kteří připouštějí, že se tak v nejbližších pěti letech může stát, víceméně konstantní a představuje zhruba desetinu respondentů. Naopak drtivá většina dotázaných nepovažuje návrat komunistického režimu za pravděpodobný: Před deseti lety činil jejich podíl 81 % („rozhodně + spíše nepravděpodobné“), v roce 2009 tato skupina čítala již 85 % (viz graf 10).

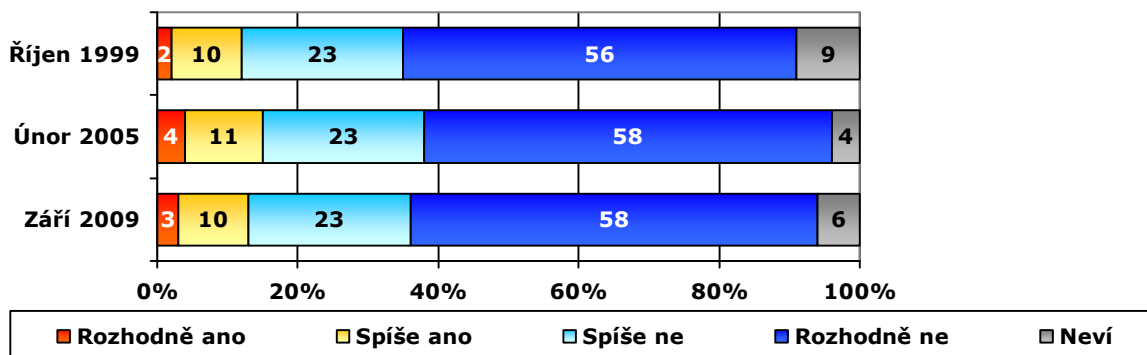
Graf 10: Pravděpodobnost obnovení komunistického režimu¹⁶ (v %)

Zdroj: Výzkumy CVVM.

Současně si většina lidí návrat komunistického režimu nepřejí: Během posledních deseti let podíl této „antikomunistické většiny“ osciloval kolem 80 %. S obnovením komunistického panství souhlasí průběžně 12 až 15 % populace („rozhodně + spíše souhlasí“), častěji se jedná o lidi starší 60 let (v posledním šetření 27 %) a dle očekávání zejména stoupence KSČM (77 %). Údaj u komunistických voličů ovšem můžeme vnímat také z opačné perspektivy: téměř čtvrtina z nich by si návrat ke komunismu nepřála.

Graf 11: Souhlas s návratem ke komunistickému režimu¹⁷ (v %)

Zdroj: Výzkumy CVVM.

Závěrem

Legitimační strategie české demokracie a nových politických elit se výrazně opírala o jednoznačné odmítnutí komunistické minulosti jako celku. Sociologické výzkumy ovšem naznačují, že pohled veřejnosti je nepoměrně strukturovanější. A určitým viditelným potvrzením tohoto paradoxu je legální existence a hlavně překvapivá životnost nereformované komunistické strany, tedy politického subjektu s rodokmenem v totalitní státostraně a se stabilně vysokým počtem „věřících“ i protestních voličů.

Zkoumání elektorátu českých „antisystémových“ stran (KSČM, v 90. letech také Sládkovi republikáni) plně potvrzuje předpoklady S. M. Lipseta [1981], že extremistická a netolerantní hnutí (nejen levicová) nacházejí v moderní společnosti mnohem častěji oporu u lidových vrstev, než u vyšších, vzdělanějších a bohatších tříd. Výzkumy totiž prokázaly, že sklon k radikálním politickým tendencím úzce souvisí s nízkým stupněm vzdělání, nezájmem o politiku (typickým za normálních okolností, v době krize může vést od apatie k extremistickému aktivismu), nedostatkem sociálních kontaktů mimo své primární skupiny apod.

Tyto charakteristiky určité politické inklinace, která je výrazem hlubokých vrstev osobnosti, se zároveň opírají o poznatky individuální i sociální psychologie, konkrétně o Adornovo [1993] zkoumání autoritářské osobnosti nebo vůbec takového jednání, které nemá zájem na smíru ani kompromisu, ale na tom, vnutit svou vůli a své hodnoty jiným, pouhou existenci odlišných hodnot chápe jako ohrožení sebe samé. Autoritářská osobnost bývá obecně charakterizována sklonem klást důraz na potřebu hierarchizované sociální struktury; trváním na přísném přijímání norem; bojem proti vlastním sklonům, které odsuzuje, a jejich projektováním na jiné a následováním vůdců. Autoritářské osobnosti (stavějící se – více snad instinktivně než racionálně – proti politickému pluralismu a občanským svobodám) se vyskytují častěji, jak bylo předesláno, v nižších sociálních vrstvách. Pro *lidi adornovského ražení* (dovolíme-li si v dané souvislosti parafrázovat okřídlený výrok o komunistech jako „lidech zvláštního ražení“) je zkrátka komplikovaný, neukotvený, obtížně čitelný svět pluralitní demokracie nesnesitelným břemenem. Preferují „spořádaný“ a vskutku „otcovský“ stát před svobodou a (hlavně) existenciálně i existenčně znejišťující zodpovědností za sebe sama.

Naše společnost, časopis Centra pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Kunštát, Daniel. 2010. „Pluralita paměti a komunistická minulost: Česká veřejnost a její reflexe roku 1989 a polistopadového vývoje“. *Naše společnost* 8 (1): 29-39.

Literatura

Adorno, Theodor Ludwig. 1993 (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Norton.

Kopeček, Michal. 2006. *Paměť národa new style*. Lidové noviny, 18. 11. 2006.

Lipset, Seymour Martin. 1981. *Political Man. The Social Bases of Politics*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Wnuk-Lipiński, Edmund: 1994. „Obrat Polska doleva. Sociologická a politická analýza“. *Sociologický časopis* 30 (4): 413-431.

Daniel Kunštát dokončil v roce 2005 postgraduální studium politologie na Fakultě sociálních věd UK v Praze. V současné době působí jako analytik Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. a vedoucí katedry politologie Vysoké školy CEVRO Institut. Zabývá se parlamentarismem a stranickým systémem první republiky, vztahem médií a politiky, volebním chováním, politickými postoji a hodnotami v kontextu aktuálních otázek českého politického systému.

Lze jej kontaktovat na adrese: daniel.kunstat@soc.cas.cz.

Poznámky

¹ Tato stať vznikla s podporou Grantové agentury ČR, výzkumný projekt č. 407/09/P653.

² Šetření proběhlo v rámci projektu kontinuálního výzkumu veřejného mínění CVVM *Naše společnost*. Na základě kvótního výběru bylo dotázáno 1046 občanů ČR starších 15-ti let.

³ Znění otázky: „Před 20 lety proběhla tzv. sametová revoluce. Máte na tuto dobu osobní vzpomínky, jste informován z vyprávění, jste informován z filmu a literatury, jste informován z médií (televize, rozhlasu, tisku), jste informován ze školy?“

⁴ Znění otázky: „Proč podle Vás došlo k sametové revoluci?“

⁵ Znění otázky: „V souvislosti se sametovou revolucí se často vyskytují různé názory na to, co bylo jejím hlavním účelem. Myslíte si, že hlavním účelem sametové revoluce byla reforma komunistického systému, anebo jejím cílem byla revoluční změna?“

⁶ Znění otázky: „Také dochází k neshodám, zda sametová revoluce byla záležitostí skupiny disidentů, nebo byla celospolečenským hnutím. Podle Vašeho názoru to byla...“

⁷ Znění otázky: „Co bylo podle Vás hlavním cílem sametové revoluce? Byla to politická změna, nebo ekonomická změna?“

⁸ Znění otázky: „Někteří lidé také říkají, že sametová revoluce byla skutečnou revolucí. Jiní říkají, že komunistický režim se zhroutil sám. Jaký je Váš názor?“

⁹ Znění otázky: „Domníváte se, že změna politického režimu v roce 1989 měla podporu...“

¹⁰ Znění otázky: „Myslíte si, že má význam připomínat si dnes události tzv. sametové revoluce?“

¹¹ Znění otázky: „Pokuste se zhodnotit celkové poměry před listopadem a dnes.“

¹² Znění otázky: „Když porovnáte svůj dnešní život se situací před listopadem 1989, řekl byste, že jste na tom lépe nebo hůře pokud jde o: a) možnost svobodně žít, b) životní úroveň, c) pracovní uplatnění, d) volný čas, e) možnost cestovat, f) přístup k informacím, g) přístup ke kultuře, h) možnost ovlivňovat život v místě, kde žijete, i) možnost ovlivňovat politický život v naší zemi, j) Váš soukromý život, k) osobní pohodu, l) pocit bezpečí, m) pocit sociální jistoty, n) pocit osobní perspektivy, o) možnost otevřeně říkat své názory, p) společenské postavení, q) péče o zdraví, r) zabezpečení ve stáří, s) mezilidské vztahy, t) Váš život celkově?“ Varianty odpovědí: rozhodně lépe, spíše lépe, ani lépe, ani hůře, spíše hůře, rozhodně hůře.

¹³ Znění otázky: „Ohlédnete-li se zpět, myslíte si, že změna společenského systému u nás, k níž došlo v roce 1989, stála za to?“

¹⁴ Znění otázky: „Se kterým z následujících výroků nejvíce souhlasíte?“

Naše společnost, časopis Centra pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Kunštát, Daniel. 2010. „Pluralita paměti a komunistická minulost: Česká veřejnost a její reflexe roku 1989 a polistopadového vývoje“. *Naše společnost* 8 (1): 29-39.

---

¹⁵ Znění otázky: „Lidé mají různé názory na politický systém ve své zemi. a) Jak byste Vy hodnotil politický systém u nás před listopadem 1989? b) Jak byste hodnotil politický systém u nás po roce 1989, tj. v 90. letech? c) Jak byste hodnotil současný politický systém? d) A jaký očekáváte, že bude náš politický systém za 10 let?“

¹⁶ Znění otázky: „Jak moc je podle Vás pravděpodobné, že by v nejbližších pěti letech byl obnoven komunistický systém?“

¹⁷ Znění otázky: „Současný politický systém není jediný, který tato země měla. Někteří lidé se domnívají, že by se nám vedlo mnohem lépe, pokud by se zde vládlo jinak. Co si o tom myslíte Vy? Měli bychom se vrátit ke komunistickému způsobu vlády?“